

особливостями у розвитку до шкільного навчання : діагностика і формування : монографія / В. В. Тарасун. – К. : Видавництво НПУ імені М. П Драгоманова, 2008. – 299 с.

УДК 377.1:371.134

С. І. Сиващенко,
старший викладач,
(Бердянський державний
педагогічний університет)

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРАЦІ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Постановка проблеми. Сучасні вимоги загальної середньої освіти та технологічної освіти зокрема потребують підготовки вчителя технологій, здатного не лише забезпечити трансляцію знань, але й бути людиною культурною, володіти вселюдськими цінностями. Це дозволить йому як високопрофесійному фахівцю реалізовувати культуротворчу функцію освіти. Саме зараз, як ніколи, особливого значення набуває особистий рівень культури праці учителя технологій, який формується під час навчання у вищому педагогічному закладі.

Формування культури праці студентів у процесі професійної підготовки зумовлено тим, що на рівень сформованості культури праці студентів безпосередньо впливає стан їх загальної культури; студенти вже мають певний особистий рівень культури праці, який сформувався до початку навчання у педагогічному виші, культура праці студентів формується в процесі професійної підготовки, навіть якщо вони не володіють знаннями про те, що це таке; процес формування культури праці відбувається і тоді, коли його спеціально свідомо та цілеспрямовано ніхто не планує, отже, відбувається довільно, сам по собі, що не виключає зворотних руйнівних процесів. Таким чином, формування культури праці в процесі професійної підготовки майбутніх учителів технологій відбувається на буденному рівні, який ніяк не можна вважати достатнім щодо їх фахового зросту і готовності до високопрофесійної діяльності в майбутньому. Повноцінний процес формування культури праці на спеціалізованому рівні відбуватиметься тільки за певних умов, за яких може бути реалізована спеціально спланована, систематична, послідовна діяльність, спрямована на ефективне функціонування процесу розвитку певного рівня культури праці майбутніх учителів технологій та становлення більш високого.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання з проблем формування основ культури праці в процесі трудової діяльності молоді порушувалися вченими у різні роки. Чималий досвід накопичено дослідниками минулих років Б. Адаскіним, І. Зарецькою, І. Зельдісом, Д. Зембицьким, С. Матушкіним, В. Струманським, М. Ханіним, М. Цейтліним та ін. Доповнилися вітчизняні наукові знання з питань культури праці

дослідженнями О. Авраменка, Г. Беленької, Н. Дупак, В. Ковальчука, І. Косика, Ю. Кузьменко, С. Лісової та ін. Особливо відзначимо наявність у докторській дисертації С. Лісової окремого розділу, присвяченого підготовці майбутніх учителів до формування культури праці в учнів загальноосвітніх шкіл. Це чи не єдине дослідження, в якому культура праці постала предметом розгляду щодо її формування у майбутніх учителів.

Мета статті – критично розглянути середовище професійної підготовки студентів на заняттях у навчальних майстернях.

У психології провідними детермінантами розвитку людини прийнято вважати спадковість, середовище й активність. Спадковість виступає передумовою розвитку. Середовище розуміється як оточуючі людину суспільні, матеріальні і духовні умови її існування. Активність, за теорією М. Бернштейна, – це найважливіша риса всіх живих систем, яка є найголовнішою і визначальною, бо виступає як найбільш загальна всеохоплююча характеристика живих організмів і систем.

Активність – діяльний стан організму – забезпечує саморух, у ході якого індивід відтворює себе. Активність проявляється в активації, різних рефlekсах, пошуковій активності, довільних актах, волі, а також актах вільного самовизначення. Джерелом активності є динамічна нерівновага як усередині самої системи (людина), так і між системою й середовищем, спрямованою на “подолання цього середовища” [5].

Щоб забезпечити формування культури праці в процесі професійної підготовки майбутніх учителів технологій на спеціалізованому рівні й розвиток психологічної складової (внутрішні процеси особистісного, інтелектуального, емоційного розвитку), треба організувати рівноцінну активну навчальну й активну трудову діяльність студентів. Вона “охоплює і матеріально-практичні, і інтелектуальні, духовні операції; і зовнішні, і внутрішні процеси; діяльністю є така ж робота думки, як і робота руки, процес пізнання в такій же мірі, як людська поведінка” [1, с. 5].

Це можливо на заняттях у навчальних майстернях з нормативної навчальної дисципліни “Технологічний практикум”. Специфічність цих занять може забезпечити потрібні умови за умови розуміння й правильного, відповідного її використання. Винятковість технологічного практикуму надає потенційні можливості для формування культури праці як складової професійної підготовки студентів. Важливо наголосити на тому, що ця нормативна навчальна дисципліна визначається складовими галузевого стандарту вищої освіти і є обов’язковою. Практикум проводиться в навчальних майстернях протягом чотирьох років, тобто всього періоду навчання.

Навчальна і трудова, як і будь-яка інша діяльність, можуть відбуватися на різних рівнях реалізації. Нормативно-репродуктивний рівень передбачає відтворення та використання наявних нормативних, традиційно сталих, сценаріїв діяльності, використання яких як основних орієнтирів у діяльності відбувається на адаптивно-перетворювальному рівні. Третій, творчо-пошуковий рівень, відрізняється тим, що діяльність спрямована на пошук нових сценаріїв її здійснення.

У широковідомій доповіді Римському клубу (Club of Rome), яку

опубліковано ще в 1979 році під назвою “Ніяких обмежень навчанню” (No limits to learning), надано загальну характеристику основних типів навчання і розглянуто світові тенденції в освіті [7]. Доречно зазначити, що термін “навчання” (learning) у доповіді застосовується в широкому сенсі як підхід до знань і життя, за яким особливого значення надається людській ініціативі, а процес навчання розуміється як підготовка до нових викликів.

Традиційне навчання, яке дістало назву “підтримуюче навчання” (maintenance learning), спрямоване на ретрансляцію й відтворення накопиченого досвіду, на підтримку існуючої системи і сформованого способу життя. Інший тип навчання – “інноваційне навчання” (innovative learning) – є необхідним засобом підготовки діяти узгоджено в нових ситуаціях, передумовою вирішення будь-якої із проблем, які виникають. Інноваційне навчання пов’язане з творчим пошуком рішень проблемних ситуацій на основі наявного досвіду, а отже, і його збагаченням.

“У той час, як підтримуюче навчання має тенденцію належно сприймати ті цінності, які мають статус-кво, і не звертати уваги на інші, інноваційне навчання мусить бути готовим стати під сумнів фундаментальні цінності, цілі й завдання будь-якої системи” [7, с.14].

Особливістю інноваційного навчання є прогнозування, що протиставляється адаптації; якщо адаптація пропонує пристосовуватися до зовнішнього тиску, то прогнозування орієнтує увагу на можливі непередбачені обставини. Прогнозування – це здатність мати справу з майбутнім, тому випереджаюче навчання передбачає використання таких методів, як прогнозування, моделювання, імітування й сценарії. Завдання навчання, на думку авторів доповіді, – перехід від режиму рефлексивної адаптації до свідомого прогнозування. Цю слушну думку ми повністю розділяємо.

Щойно розглянуті концептуальні викладки, які отримали підтвердження часом і дотепер не втратили своєї актуальності (насамперед, для вищої школи, про що свідчить новий закон України “Про вищу освіту”), є аргументом для критичного погляду на існуюче середовище професійної підготовки студентів на заняттях у навчальних майстернях, а також надають змогу встановити стратегію формування культури праці у майбутніх учителів технологій на спеціалізованому рівні й тактично визначити відповідний рівень реалізації навчальної та трудової діяльності при проходженні технологічного практикуму. Заняття організовані на нормативно-репродуктивному рівні залишають поза увагою питання формування культури праці студентів. Вплив на культуру праці відбувається опосередковано, так би мовити, паралельно до інших процесів, визначених нормативно. Така “паралельність” найчастіше існує приховано і для студентів, і для викладачів, бо формування культури праці в майбутніх учителів технологій у процесі професійної підготовки ні як мета, ні як завдання нормативно не визначені. Далі про це більш докладно.

Стандарт освіти для будь-якого предмета визначає систему відповідного освітнього середовища. Зміст стандарту конкретизується у вигляді навчальної програми, яка спрямовує та регламентує педагогічну діяльність викладачів (викладання) й навчальну діяльність студентів (учіння). Навчальна програма як нормативний документ визначає місце і

значення навчальної дисципліни в реалізації освітньо-професійної програми підготовки, розкриває її зміст, послідовність і організаційні форми, вимоги до знань і вмінь студентів. Навчальна програма містить пояснювальну записку, тематичний зміст навчальної дисципліни і список літератури.

Звернемося до чинних навчальних програм дисципліни “Технологічний практикум”, яка до недавнього часу мала назву “Практикум у навчальних майстернях”. Першою в нашому огляді буде програма [4], у пояснювальній записці якої зазначено, що цей предмет охоплює ручну і механічну обробку конструкційних матеріалів. На заняттях у навчальних майстернях здійснюється трудова підготовка майбутніх учителів, що має політехнічну і виховну спрямованість. Перша досягається за допомогою ознайомлення студентів з основами сучасного виробництва, формуванням трудових умінь та навичок обробки матеріалів, друга – у процесі формування таких якостей, як працелюбність, відповідальність за доручену справу, почуття критичної самооцінки і самоконтролю, дисциплінованість та дбайливість.

Визначено в програмі мету і завдання практикуму, а саме: формування в студентів знань, умінь і навичок з ручної та механічної обробки матеріалів; виховання сумлінного ставлення до праці, працелюбності та дбайливості; формування в студентів умінь планувати свою роботу, розробляти та використовувати технічну документацію на виробі, що виготовляються; розвиток творчих здібностей студентів; розвиток самоконтролю і самооцінки; ознайомлення студентів із сучасними високоефективними способами обробки конструкційних матеріалів і організацією праці в навчальних майстернях. Варто зауважити, що, по-перше, конкретно і чітко не визначено завдання щодо формування культури праці та психологічної готовності майбутніх учителів до професійної діяльності; по-друге, оскільки програму практикуму складено з урахуванням шкільної програми трудового навчання, доцільно ставити завдання закріплення та вдосконалення у студентів знань, умінь і навичок з ручної та механічної обробки матеріалів; по-третє, з огляду на те, що учні на заняттях у шкільних майстернях набувають умінь планувати свою роботу, розробляти та використовувати технічну документацію, студенти при проходженні практикуму повинні розвивати і вдосконалювати ці вміння.

У програмі зазначено предметно-операційну систему трудової підготовки. Отже, першочергово вирішуються освітні завдання практикуму пов'язані з виконавчою діяльністю студентів, а питання щодо формування їх культури праці вимагають додаткового вирішення. Також у програмі, вказано на важливість того, щоб навчити студентів не лише виготовляти вироби, а й самостійно розробляти технологічні карти. Наголосимо: ця вимога спрямована на формування культури праці студентів, але зміст цієї, безперечно, важливої діяльності не визначено, що негативно впливає на підвищення рівня культури праці майбутніх учителів. Більш того, доцільність давати студентам додому завдання на розробку технологічних карт із подальшим колективним обговоренням їх перед початком практичної роботи має суттєві заперечення.

По-перше, технологічна діяльність студентів передбачає розробку та

оформлення технологічних карт, тобто передбачає два основних етапи роботи. Спочатку розробляється технологічний процес, інакше кажучи, визначається і складається послідовність виконання всіх операцій. Складність цієї роботи полягає в тому, що треба врахувати забезпечити технологічність, безпечність, зручність, якість, економічність і таке інше. Тільки після визначення, з точки зору розробника, найбільш технологічної послідовності виготовлення виробу виконується технологічна карта на папері. Безперечно, перший етап більш складний та відповідальний, тому розробляти технологічний процес студентам краще за участю та під контролем викладача на занятті.

По-друге, обговорювати технологічні карти колективно обов'язково, але доцільно це робити на першому етапі при розробці технологічного процесу, тобто до оформлення технологічної карти у вигляді технологічної документації.

По-третє, наявність технологічної документації на початку практичної роботи не заперечує залучення студентів до раціоналізаторської і винахідницької діяльності в процесі виготовлення виробів, що ймовірно призведе до змін змісту технологічних карт. Тому доцільно обговорювати технологічні карти колективно ще раз, після завершення практичної роботи, підтверджуючи постійну потребу їх удосконалення.

Усе зазначене дає змогу зробити висновок, що предметно-операційна система сприяє підвищенню рівня трудової підготовки майбутніх учителів за умови достатньої підготовки в шкільних майстернях, але спостерігається не належне залучення студентів до творчої діяльності. Зміст програми не передбачає забезпечення таких дидактичних вимог, як розвиток технологічної діяльності та формування умінь планувати трудову діяльність, що не сприяє підвищенню рівня культури праці студентів.

Тематичний план програми визначає такі розділи: ручна обробка металів, механічна обробка металів, ручна обробка деревини, механічна обробка деревини. З кожного розділу передбачені вступні заняття, на яких студенти знайомляться зі змістом розділу, матеріально-технічною базою майстерень, організацією робочого місця, технологічною документацією, правилами внутрішнього розпорядку в майстернях. Особлива увага приділяється вивченню загальних положень правил безпеки праці, протипожежних заходів, а також дотриманню виробничої санітарії та особистої гігієни. Проте у програмі немає будь-якої інформації щодо хоча б основ культури праці та її загальних характеристик. Кожний розділ практикуму, крім вступних занять, передбачає опрацювання відповідних тем, які викладені за певною структурою. Кожна тема містить: техніко-технологічні відомості, вправи і практичні роботи, а також перелік рекомендованих виробів. Заняття з розділів практикуму завершуються складанням заліку. Для отримання заліку студент має представити всі виконані ним роботи, продемонструвати трудові прийоми й операції, які він засвоїв, та показати достатні техніко-технологічні знання. Як бачимо, за цими вимогами культура праці залишається поза увагою.

Із наведеного короткого розгляду програми видно, що вона, маючи переваги й недоліки, не відповідає повною мірою вимогам такої організації

навчально-виховного процесу, за якої цілеспрямовано, послідовно підвищувався б рівень культури праці студентів та було б забезпечено їх особистісне і професійне зростання. Програму побудовано, як змістовно, так і структурно, за зразком шкільної програми з трудового навчання без урахування важливих особливостей і потенційних можливостей професійної підготовки майбутніх учителів на заняттях у навчальних майстернях.

Друга програма [2], яка також є певним синхронем відповідної шкільної програми, відрізняється від попередньої тим, що у більшій мірі сприяє залученню студентів до творчої діяльності. Метою вивчення практикуму в програмі визначено розвиток творчих здібностей студентів шляхом залучення їх до проектно-технологічної діяльності, формування професійних, соціально значимих знань та умінь; підготовка майбутнього учителя до реалізації проектно-технологічного підходу в освітній галузі "Технологія"; організації трудового навчання з використанням методу проектів; забезпечення умов для розвитку творчих здібностей учнів їх трудового виховання.

Програма декларує, що на заняттях у навчальних майстернях здійснюється проектно-технологічна підготовка майбутніх учителів, розвивається їхнє творче мислення, формуються професійні знання і уміння з обробки конструкційних матеріалів, проводиться ознайомлення з основами сучасного виробництва, а також здійснюється трудове виховання в процесі формування таких якостей особистості, як ініціативність, відповідальність, дисциплінованість, самооцінка, самоконтроль, дбайливість. Задля реалізації цих завдань в основу структури програми практикуму покладено використання методу проектів, бо, за твердженням розробників, ефективність формування проектно-технологічних знань та умінь студентів залежить від активного залучення їх до проектно-технологічної діяльності та правильного підбору суспільно корисних виробів, що проектуються та виготовляються. Метод проектів виступає як елемент, що об'єднує інші методи в єдине ціле – навчальний процес.

У програмі наголошується, що при виготовленні спроектованих виробів необхідно прищеплювати студентам звичку планувати свою роботу, підбирати потрібні пристрої й інструменти, раціонально організувати робоче місце; а для розвитку творчих здібностей студентів доцільно, щоб вони займались проектно-технологічною діяльністю, розв'язували технічні задачі, розробляли конструкції виробів, відпрацьовували технологію їх виготовлення, знайомилися з сучасними досягненнями техніки та технології. Згадується в програмі і культура праці, розглядаючи етапи і стадії виконання проекту. Програма регламентує організаційно-підготовчий, конструкторський, технологічний і заключний етапи; технологічний етап передбачає виготовлення виробу (виконання технологічних операцій, дотримання технології, самоконтроль своєї діяльності, трудова дисципліна, культура праці), контроль розмірів виробу, його випробування. У такому контексті культура праці розуміється, в дуже вузькому значенні, тільки як організація робочого місця при безпосередньому виготовленні виробу.

У змісті програми вказані стадії виконання етапів проекту, кожна з яких передбачає формування в студентів відповідних теоретичних знань і

виконання тренувальних вправ для формування початкових умінь. І тільки після того, як студенти сформували необхідні знання і практичні вміння, вони починають працювати над відповідною стадією власного проекту. Оцінюється кожен з етапів проекту і загалом після його захисту. Для отримання заліку студенти повинні захистити всі виконані ними проекти, продемонструвати трудові уміння, які вони засвоїли, та показати достатні техніко-технологічні знання. Додамо, цю програму було розроблено після впровадження в 2005 році програми з трудового навчання для дванадцятирічної школи, яку в 2010 році повністю замінила нова шкільна програма.

Далі звернемося до третьої програми [3], яку розроблено із урахуванням розподілу практикуму на дві складові: практикум з технічної праці і практикум з обслуговуючої праці. Програма практикуму в навчальних майстернях з технічної праці передбачає чотири модулі за традиційними напрямками підготовки. Програма кожного модуля складається з трьох залікових кредитів. У пояснювальних записках для кожного модуля зазначено мету всіх залікових кредитів, визначено знання, якими мають оволодіти студенти; і вміння, які їм слід сформувати. У тематичному плані кожного модуля визначено тематику і розподіл загальної кількості годин на лабораторні заняття і самостійну роботу студентів. Програмою передбачено виконання творчого завдання до кожного залікового кредиту і надано орієнтовний перелік творчих завдань для трьох рівнів складності (високий, середній та низький). Також у програмі до всіх модулів додано тематику лабораторних робіт і питання для самостійного опрацювання студентами.

Останню програму нашого огляду видано в посібнику "Технології: освітньо-професійний комплекс" в 2010 році [6, с.7-28]. Варіативними частинами циклу професійної та практичної підготовки освітньо-професійного комплексу дисципліну "Технологічний практикум" передбачено як для напрямку технічні види праці, так і для напрямку обслуговуючі види праці. Технологічний практикум з технічних видів праці містить "Практикум з металообробки" і "Практикум з деревообробки". Отже, ідеться про дві окремі програми, але які по суті є однаковими. Це пояснюється тим, що їх майже без змін з деякими доповненнями (розподіл навчального часу за видами навчальної діяльності, орієнтовний перелік лабораторно-практичних робіт, орієнтовний перелік питань, які виносяться на самостійне опрацювання студентів, діагностика якості успішності) укладено на основі програми, яку було розглянуто першою в цьому огляді. Таким чином, ті зауваження, які наведено раніше, повною мірою відносяться і до цих програм, крім одного. Тепер ці програми безпосередньо не ототожнюються із чинними шкільними програмами.

Варто звернути увагу на те, що назва навчального предмета не змінюється без вагомих причин та нагальної потреби, тому завжди повинен бути певний сенс. За старою назвою предмета "Практикум у навчальних майстернях" уточнювалося, де проводиться практикум, а за новою "Технологічний практикум" зазначено, який конкретно передбачено практикум. Нова назва регламентує технологічний аспект практикуму і, головне й принципове те, як саме виконується трудове завдання, що узгоджується із сучасним баченням технологічної підготовки. Ураховуючи

зміни парадигми трудової підготовки, із впровадженням новітніх програм загальноосвітнього предмета “Трудове навчання”, який становить основу предметного наповнення освітньої галузі “Технології”, постала проблема розробки сучасної навчальної програми дисципліни “Технологічний практикум”.

Висновки. Деякі програми (перша, друга і четверта) достатньо докладні та чітко регламентовані є вельми зручними для їхньої реалізації на нормативно-репродуктивному рівні. Третя програма спонукає до її реалізації на адаптивно-перетворювальному рівні та надає певні можливості впровадження нових сценаріїв навчальної діяльності. Немає сумнівів, що заняття в навчальних майстернях, організовані тільки на творчо-пошуковому рівні дозволять, долаючи матеріально-технічні перешкоди, вирішувати наявні проблеми професійної підготовки майбутніх учителів технологій, серед яких і формування культури праці. При проведенні технологічного практикуму для забезпечення формування в студентів культури праці на спеціалізованому рівні потрібно впроваджувати нові відповідні педагогічні моделі. Важливо, щоб вони передбачали зв'язок практикуму не лише з технічними дисциплінами, а також і з психологією, педагогікою, основами теорії технологічної освіти і методикою навчання технологій; за умови, щоб цей зв'язок був не декларативним, наповненим певним сенсом і реальним змістом.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження ми вбачаємо в розробці вищезгаданих педагогічних моделей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Каган М.С. Человеческая деятельность. (Опыт системного анализа) / М.С. Каган. – М. : Политиздат, 1974. – 328с.
2. Програма вищих педагогічних навчальних закладів 3-4 рівнів акредитації. Практикум у навчальних майстернях для спеціальності 6.010103 Педагогіка і методика середньої освіти. Трудове навчання. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2006. – 52с.
3. Програми вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації. Практикум у навчальних майстернях з технічної праці для студ. напрям у підгот. 6.010103 Технологічна освіта. – Донецьк : ТОВ “Юго-Восток, ЛТД”, 2008. – 65с.
4. Програми педагогічних інститутів та педагогічних училищ. Практикум в навчальних майстернях для спеціальності “Праця” і “Викладання праці” / [укл. Д.О. Тхоржевський, Р.О. Захарченко]. – К., 1993. – 40с.
5. Психология человека от рождения до смерти / под ред. А.А. Реана. – СПб. : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. – 656с.
6. Технології : освітньо-професійний комплекс [Ч. II] : посібник / упоряд. : М.С. Корець, Т.Б. Гуменюк, А.І. Макаренко, О.П. Гнеденко / за ред. доктора пед. наук, проф. М.С. Корця. – К. : НПУ, 2010. – 400с.
7. Botkin J.W. No Limits to Learning: Bridging the Human Gap: A Report to the Club of Rome / James W. Botkin, Mahdi Elmandjra, Mircea Malitza. – Oxford : Pergamon Press, 1979. – 159p.